

1. ที่มาและความสำคัญของปัญหา

คริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นศตวรรษแห่งความตึกซัวทั้งในแง่การเมือง เศรษฐกิจ และสังคม - วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์โลกใน เวลานั้นมีแกนหลักอยู่ที่ความขัดแย้งระหว่าง 2 ซัว คือ ฝ่ายโลกเสรี - ทุนนิยม กับ ฝ่ายสังคมนิยม - คอมมิวนิสต์ นับตั้งแต่เกิดการปฏิวัติสังคมนิยมตามแนวความคิดลัทธิมาร์กครั้งแรกใน ค.ศ. 1917 ที่ประเทศรัสเซีย ประวัติศาสตร์โลกมีโครงเรื่องหลักอยู่ที่การปฏิวัติ และการต่อต้านการปฏิวัติที่เกี่ยวข้องกับลัทธิคอมมิวนิสต์ กล่าวคือ เริ่มตั้งแต่การโคตเตี้ยวและพยายามแทรกแซงรัสเซีย การต่อต้านขบวนการคอมมิวนิสต์ทั้งในประเทศตะวันตก และในดินแดนอาณานิคมที่ขบวนการคอมมิวนิสต์พยายามผานตัวเข้ากับการต่อสู้เพื่อเอกราชของดินแดนอาณานิคมต่างๆ จนกระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่โลกแบ่งเป็นสองซัวอำนาจทางการเมืองอย่างชัดเจนระหว่างค่ายโลกเสรี ที่มีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำกับค่ายสังคมนิยมที่มีสหภาพโซเวียตเป็นผู้นำ การเมืองโลกจึงถูกกำหนดด้วยการแบ่งซัวที่ว่านี้ มีการรวมกลุ่มพันธมิตรทางทหารอย่าง NATO หรือ SEATO กับสนธิสัญญาออร์ซอร์ การปลดปล่อยจากระบบอาณานิคมของประชาชาติต่างๆ ก็ได้รับอิทธิพลจากความคิดลัทธิคอมมิวนิสต์ และรวมถึงสงครามครั้งสำคัญอย่างสงครามเกาหลีและสงครามเวียดนาม ไม่เฉพาะแต่ระดับการเมืองระหว่างประเทศ แต่โลกได้แตกออกเป็นสองซัวสองอุดมการณ์หลัก สำหรับชนชั้นนำ พวกนายทุน หรือพวกขุนนาง และศักดินาอาจมองว่าคอมมิวนิสต์เป็นภัยคุกคาม แต่สำหรับกรรมกร ชาวนา คนรุ่นใหม่หัวก้าวหน้า ชนชาติและประชาชาติที่ถูกกดขี่กลับมองว่าลัทธิมาร์กซ - คอมมิวนิสต์เป็นหนทางสว่างที่นำไปสู่ทางออกของปัญหาต่างๆ ลัทธิ/ขบวนการคอมมิวนิสต์ยังสร้างผลกระทบอย่างไม่ได้ตั้งใจต่อโลกเสรีและระบบทุนนิยมด้วย ทั้งนี้ก็เพราะความน่ากลัวของมัน ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมต้องปรับตัว เกิดเศรษฐกิจแบบเคนส์(Keynesian) ที่ให้รัฐเข้ามาแทรกแซงเศรษฐกิจได้เพื่อความเ็นธรรม หรือการเกิดรัฐสวัสดิการ การคุ้มครองแรงงาน การปฏิรูปที่ดิน และรวมไปถึงกระบวนการทำให้เ็นประชาธิปไตยในประเทศต่างๆ ทั่วโลก ทั้งนี้ก็ล้วนแต่เป็นการป้องกันการปฏิวัติอย่างถึงรากถึงโคนของพวกคอมมิวนิสต์¹

สำหรับสังคมไทยก็เช่นเดียวกัน ความคิดที่เป็นปฏิปักษ์ต่อลัทธิคอมมิวนิสต์มีขึ้นตั้งแต่ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 และจนกระทั่งทศวรรษ 2490 จนถึงปัจจุบัน รัฐบาลไทยก็มีจุดยืนที่ชัดเจนว่าเป็นฝ่ายโลกเสรีที่มีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำ รัฐบาลจึงมองขบวนการคอมมิวนิสต์ว่าเป็นภัยคุกคามต่อ

¹ดูประเด็นนี้ได้ใน Eric Hobsbawm, "Goodbye to All That", in *After the Fall: The Failure of Communism and the Future of Socialism*, edited by Robin Blackburn (London: Verso, 1991), pp. 115 - 125.

ความมั่นคงของรัฐ และเป็นปัญหาที่ต้องจัดการ แต่สิ่งที่ดูเหมือนว่าจะ เป็นภัยคุกคามของคอมมิวนิสต์น่าจะ เริ่มขึ้นจริงในทศวรรษ 2500 – 2510 ที่พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยได้ดำเนินการต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธ ในชนบท ที่นับวันดูเหมือนว่าจะรุนแรงขึ้น การต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธในชนบทนั้นเป็นภัยคุกคามอำนาจรัฐ อย่างแท้จริง รัฐบาลต้องประกาศพื้นที่สีแดง/สีชมพูในหลายจังหวัด การทุ่มงบประมาณและกำลังคนในการปราบปรามและพัฒนาท้องถิ่นในจำนวนมหาศาล และยิ่งในช่วงพ.ศ. 2518 - 2519 ที่ฝ่ายคอมมิวนิสต์ได้รับชัยชนะในประเทศเพื่อนบ้านอินโดจีนทั้ง 3 ประเทศ ผนวกกับการเคลื่อนไหวของขบวนการนักศึกษา ปัญญาชนในเมือง ภัยคอมมิวนิสต์จึงสร้างความหวาดวิตกแก่ชนชั้นนำไทยและสังคมไทยในวงกว้างอย่างไม่เคยมีมาก่อน ทั้งการเคลื่อนไหวของฝ่ายคอมมิวนิสต์และการต่อต้านของรัฐบาลก็ลงไปสู่ประชาชนในระดับรากหญ้า ชุมชนระดับรากหญ้าในชนบทจึงต้องมีความเกี่ยวพันและรับรู้เรื่องราวของคอมมิวนิสต์ไม่แบบใครก็แบบหนึ่ง ถ้าไม่เป็นมวลชนจัดตั้ง หรือเคยเข้าป่า ก็ต้องเป็นมวลชนจัดตั้งของรัฐ อย่างถูกเสื่อชาวบ้านหรือ อาสาสมัครรักษาดินแดน ดังนั้นแม้ว่าการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์จะดูเหมือนว่าเป็นเรื่องชายขอบของสังคมและชายขอบของอำนาจรัฐไทย แต่ก็มิใช่สิ่งที่สำคัญต่อสังคมและรัฐไทย

การศึกษาเกี่ยวกับขบวนการคอมมิวนิสต์ไทยที่เป็นภาษาไทยที่ผ่านมา ในช่วงแรกมีวัตถุประสงค์ทางการเมืองและทางการทหารเพื่อหาทางป้องกันและปราบปรามคอมมิวนิสต์ ต่อมา คือในช่วงหลังจากพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยล่มสลายไปแล้ว ก็มักเป็นการพยายามหาคำตอบเกี่ยวกับสาเหตุของความล้มเหลวหรือความพ่ายแพ้ของขบวนการคอมมิวนิสต์ไทย ถึงแม้ว่างานเหล่านี้จะตอบคำถามที่ต่างกัน แต่ภาพของขบวนการคอมมิวนิสต์เป็นไปในลักษณะคล้ายคลึงกัน คือ คอมมิวนิสต์เป็นเรื่องชายขอบสังคมไทย ขบวนการและลัทธิคอมมิวนิสต์เป็นเรื่องแปลกแยกออกจากสังคมไทย และไม่เหมาะสมกับสังคมไทย ที่มาของภาพเหล่านั้นอาจจะมาจากเรื่องของอุดมการณ์ของผู้เขียน ปัญหาด้านหลักฐาน หรือประสบการณ์ของผู้เขียน ซึ่งงานเขียนวิชาการเหล่านั้น และที่ไม่ใช่งานเขียนทางวิชาการก็สอดคล้องกับความรับรู้และความทรงจำของสังคมไทยที่มีความรับรู้เรื่องราวของคอมมิวนิสต์อยู่ในระดับต่ำและการประเมินสถานภาพและบทบาทของขบวนการคอมมิวนิสต์ก็อยู่ในระดับต่ำเช่นเดียวกัน

ทั้งที่ในความเป็นจริงขบวนการคอมมิวนิสต์เป็นตัวละครที่ขาดเสียมิได้ในหน้าประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ ประวัติศาสตร์ไทยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ไม่ได้มีเพียงกลุ่มและองค์กรทางการเมืองที่อยู่ในรัฐสภา หรือขบวนการฝ่ายซ้ายในเมืองในช่วงทศวรรษ 2490 และ 2510 เท่านั้น แต่ยังมีขบวนการคอมมิวนิสต์และกลุ่มคนอื่นๆ อีกที่ยังไม่ได้ถูกเล่าในประวัติศาสตร์กระแสหลัก นอกจากนี้กลุ่มทางการเมืองในรัฐสภาและขบวนการฝ่ายซ้ายในเมืองทั้งในช่วงทศวรรษ 2490 และ 2510 ยังมีความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับขบวนการคอมมิวนิสต์ไทย การละเลยเรื่องราวของคอมมิวนิสต์ในหน้าประวัติศาสตร์ไทย(โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประวัติศาสตร์กระแสหลัก)ถือว่าการละเลยคนกลุ่มใหญ่กลุ่มหนึ่งและพื้นที่ชนบทอันไพศาลของประเทศ ดังเราจะเห็นว่าตั้งแต่ราว พ.ศ. 2500 เป็นต้นมามีสิ่งที่เรียกว่า”การก่อการร้ายคอมมิวนิสต์”เกิดขึ้นในภูมิภาคต่างๆ ทั่วประเทศ และยังรวมถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเคลื่อนไหวของ

ขบวนการคอมมิวนิสต์และการต่อต้านคอมมิวนิสต์ทั้งต่อในท้องถิ่นและระดับประเทศ ดังนั้นการละเลยไม่กล่าวถึงเรื่องราวของคอมมิวนิสต์จึงเป็นการไม่เห็นความสำคัญของประวัติศาสตร์ของประชาชนหรือประวัติศาสตร์ของคนชั้นต่างของสังคม

การศึกษาเกี่ยวกับคอมมิวนิสต์ที่เป็นภาษาไทยและมีอยู่จำนวนหนึ่งนั้นถูกแยกออกจากประวัติศาสตร์และความรับรู้ทางประวัติศาสตร์ เพราะงานวิจัยเหล่านั้นเป็นตัวยืนยันถึงความเป็นชายขอบของขบวนการคอมมิวนิสต์ในประวัติศาสตร์และสังคม - การเมืองไทย งานวิจัยเหล่านั้นจึงเป็นการศึกษาเฉพาะด้านไป และถึงแม้จะรวมงานวิจัยที่เป็นภาษาอังกฤษนั้นก็ยังคงจำกัดว่าสถานภาพการศึกษาเกี่ยวกับคอมมิวนิสต์ในประเทศไทยยังอยู่ในระยะเริ่มแรก ยังมีประเด็นอีกหลายประเด็นที่ไม่ได้รับการศึกษาอย่างจริงจัง และอีกหลายมุมมองที่ยังไม่ได้รับการศึกษา ธงชัย วินิจจะกูล กล่าวไว้อย่างน่าสนใจว่า

ในความเป็นจริงการศึกษาเกี่ยวกับ พคท. ยังเป็นเรื่องใหม่อยู่มาก ยังไม่ตายเกินไปสำหรับการทำวิจัยและสร้างเรื่องราวต่อๆ ไป แต่ก็หมายความว่าจะต้องให้ความสำคัญกับความคิด ทักษะ ความคาดหวัง และมุมมองใหม่ๆ ที่จะไปของมัน แต่ไม่ได้หมายความว่าเราจะต้องมองว่าเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์เป็นเรื่องแต่ง หรือเป็นการไม่เคารพข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ แต่เราก็ไม่ควรเชื่อว่าประวัติศาสตร์ทุกประวัติศาสตร์มีเพียงเรื่องราวเดียวและเรื่องราวทุกเรื่องราวมีเพียงวิธีการเดียวที่จะเล่ามันออกมา²

จากแนวคิดของธงชัย ทำให้เห็นว่าการศึกษาคอมมิวนิสต์ไทยส่วนใหญ่มักอยู่ในรูปของประวัติศาสตร์การเมืองเป็นหลัก ดังนั้นภาพหรือเรื่องราวที่ได้จึงเป็นไปในลักษณะองค์กรทางการเมือง การเคลื่อนไหวทางการเมืองของ พคท. ในภาพรวม “คน” และ “ท้องถิ่น” ที่เกี่ยวกับขบวนการจึงไม่ได้รับการกล่าวถึงมากนัก และยังรวมถึงความแตกต่างหลากหลายของขบวนการที่ถูกทำให้หายไปกลายเป็นภาพเดียวกัน

การเปลี่ยนมุมมองในการศึกษาขบวนการคอมมิวนิสต์มีความสำคัญต่อภาพและเรื่องราวของขบวนการ ทั้งนี้ก็เพราะถ้าเราเชื่อว่า “ความจริง” มันมีความซับซ้อน การเข้าไปมองความจริงต่างมุมกันก็ย่อมจะเห็นภาพความจริงที่ต่างกันออกไป การเปลี่ยนมุมมองในการศึกษาอาจแบ่งได้เป็น 3 ประเด็น

1) ในแง่การใช้หลักฐาน การศึกษาที่ผ่านมาส่วนใหญ่มักอิงอยู่กับการใช้เอกสารของทางราชการและเอกสารที่ผลิตโดยฝ่ายต่อต้านคอมมิวนิสต์ ทั้งนี้เพราะความยากลำบากในการเข้าถึงเอกสารหลักฐานของฝ่ายคอมมิวนิสต์เองและ ในแง่หนึ่งก็เนื่องจากอุดมการณ์ของผู้เขียนที่ให้ความน่าเชื่อถือกับข้อมูลและเอกสารของทางราชการมากกว่าข้อมูลของฝ่ายคอมมิวนิสต์ นับว่าเป็นโชคคิของผู้ที่จะศึกษาเรื่องคอมมิวนิสต์ในปัจจุบันที่เอกสารและข้อมูลจากฝ่ายคอมมิวนิสต์ได้รับการเปิดเผยและเก็บรักษาอย่างเป็นระบบมากขึ้น และตัวผู้ร่วมอยู่ในขบวนการก็เปิดเผยข้อมูลเกี่ยวกับขบวนการและบทบาทและประสบการณ์ของตนเองมากขึ้นกว่าเมื่อก่อน ซึ่งข้อมูลจากการสัมภาษณ์ยังเป็นแหล่งข้อมูลแหล่งใหญ่ของการศึกษา

²Thongchai Winichakul, "Book Review: The Rise and Fall of the Communist Party of Thailand (1973 - 1987) by Gawin Chutima *Journal of Southeast Asian Studies* 23,1 (March 1992): 210.

2) ในแง่จุดยืนทางอุดมการณ์ของผู้เขียน งานวิชาการไม่ใช่ข้อยกเว้นสำหรับอุดมการณ์ทางการเมือง เพราะคงจะเห็นได้ว่างานศึกษาส่วนใหญ่ที่เป็นภาษาไทยมักมองว่าคอมมิวนิสต์เป็นภัยคุกคามสังคมไทย ซึ่งนี่ก็ถือว่าเป็นจุดยืนทางการเมืองอย่างหนึ่งแล้ว เพราะเลือกที่จะยืนอยู่ข้างรัฐไทย และต่อต้านคอมมิวนิสต์ ทำให้ส่งผลกระทบต่อผลงานที่ถูกผลิตออกมาอย่างไม่ต้องสงสัย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการมองคอมมิวนิสต์เป็นสิ่งแปลกปลอมของสังคมไทยและเข้ากันไม่ได้กับสังคมไทย แต่ในทางตรงกันข้าม การยืนอยู่บนจุดยืนของ "สังคมนิยมแห่งลัทธิมาร์กซ - เลนิน" ซึ่งแม้จะไม่มีการเขียนแบบนี้ออกมาเท่าไรนัก ก็ไม่ได้ทำให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับคอมมิวนิสต์ไทยเท่าไรนัก เพราะถ้าไม่เชิดชูพรรค ก็จะเน้นในลักษณะโจมตีพรรคว่าไม่ได้เป็นพรรคการเมืองปฏิวัติแห่งลัทธิมาร์กซ - เลนิน และโจมตี "ความคิดเหมาเจ๋อตง" ของพรรคแทน ทางออกสำหรับประเด็นนี้คือการมองอย่างเข้าใจต่ออุดมการณ์ทางการเมืองว่าไม่ใช่สิ่งจริงแท้ อะไร และสามารถผันแปรและปรับเปลี่ยนได้ตลอดเวลาคามบริบทต่างๆ และมีจุดยืนอยู่ข้างผู้เข้าร่วมกับขบวนการ ว่าพวกเขาได้รับความทุกข์ยากลำบากและมีฝันไปถึงสังคมที่ใฝ่ฝันพวกเขาจึงเข้าร่วมกับขบวนการคอมมิวนิสต์ ซึ่งการมองเช่นนี้อาจจะทำให้เราสามารถเข้าใจได้ว่าลัทธิมาร์กซนี้แม้คำหนึ่งจะมีความเป็นสากล แต่ในอีกด้านหนึ่งก็สามารถปรับเปลี่ยนรูปลักษณะ หรือถูกตีความให้เข้ากับบริบทของสังคมแต่ละท้องถิ่นได้

3) ในแง่แนวทางการศึกษา ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าการศึกษายุคใหม่เป็นในรูปแบบของประวัติศาสตร์การเมือง มุมมองจึงถูกจำกัดอยู่ที่เรื่องการเมืองเคลื่อนไหวทางการเมืองเป็นหลัก ดังนั้นหากเราเปลี่ยนมุมมองมาสู่ประวัติศาสตร์สังคม หรือประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยมากผู้ที่ ตัว"คน" และ"ชุมชน" โดยคู่ลูกไปถึงวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นและในขบวนการ ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทางสังคมต่างๆ กับเขา และความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ในสังคม ก็อาจจะได้เรื่องราวที่แตกต่างไปจากเดิม ซึ่งในประเด็นนี้ถือว่าเป็นการเปลี่ยนจากการศึกษาที่มีนักวิชาการผ่านการผ่านสหายนำหรือนักศึกษาปัญญาชนที่เข้าร่วมขบวนการ ผู้นำของชาวบ้านหรือผู้ปฏิบัติงานระดับล่างในท้องถิ่น

เรื่องราวที่ได้จากการเปลี่ยนมุมมองอาจนำไปสู่การตอบปัญหาทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับขบวนการคอมมิวนิสต์ คือปัญหาเกี่ยวกับความเป็นจีนของพรรค ซึ่งเป็นต้นคอและเกี่ยวโยงกับปัญหาอื่นๆ เช่น ความแปลกแยกออกจากสังคมไทย ความเป็นเผด็จการของพรรค และการล่มสลายของขบวนการปฏิวัติ

ปัญหาความเป็นจีนของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย

ในงานศึกษาที่ผ่านมาหลายชิ้นมักสรุปว่า พคท. มีความเป็นจีนสูง โดยอ้างอิงถึงจากรากเหง้าทางประวัติศาสตร์ของพรรคที่มีกำเนิดมาจากงานชาวจีนและพรรคคอมมิวนิสต์จีน ทำให้ พคท. มีความสัมพันธ์อย่างสูงกับจีน โดยได้รับการสนับสนุนทั้งทางด้านการเงิน เช่น พวกยุทธโศภนธรรม เสบียง หลัทธิพิงทงยุทธศาสตร์ และด้านจิตใจและความคิด คือ "ความคิดเหมาเจ๋อตง" ยุทธศาสตร์ป่าล้อมเมือง การวิเคราะห์กึ่งเมืองขึ้น กึ่งศักดินา นอกจากนี้ยังมีกรกล่าวหาสหายนำของพรรคว่ามีความเป็นจีนมากกว่าความเป็นคนไทย

ความคิดดังกล่าวค่อนข้างเป็นที่ยอมรับทั้งนี้ก็เนื่องจากการสร้างภาพของรัฐบาลว่าคอมมิวนิสต์คือภัยคุกคามจากต่างประเทศ และผนวกกับการวิพากษ์วิจารณ์พรรคโดยนักศึกษานิยมชนที่ออกจากป่า ซึ่งไม่ได้วิจารณ์เฉพาะประเด็นความเป็นจีนแต่ยังมีประเด็นความเป็นเผด็จการภายในพรรคและการวิเคราะห์สังคมนิยม ซึ่งงานชิ้นสำคัญที่มักได้รับการอ้างอิงคืองานของยุก ศรีอาริยะ เรื่อง *บันที่กมภู* ซึ่งโดยสรุปแล้วยุกเสนอว่า พคท. มี “ความคิดเป็นทาสจีน”

ความเป็นจีนของพรรคถูกมองว่าเป็นปัญหาสำคัญที่ทำให้พรรคต้องล่มสลายเพราะเมื่อสถานการณ์สากลเปลี่ยนแปลง พคท. เลือกลงที่จะเดินตามจีน และยังคงยึดมั่นความคิดที่ได้รับมาจากจีนอย่างการวิเคราะห์สังคมนิยมและทฤษฎีปฏิวัติที่ล้าสมัย ทำให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดระหว่างนักศึกษานิยมชนกับกลุ่มสหายนำ จนนำไปสู่กระแสการออกจากป่าและ พคท. ก็ล่มสลายในที่สุด

ในความเป็นจริงเรามีโอกาสปฏิเสธได้โดยถึงอิทธิพลของจีนและพรรคคอมมิวนิสต์จีนต่อ พคท. เนื่องจากรากเหง้าทางประวัติศาสตร์ แต่อย่างไรก็ตามการกล่าวหาว่า พคท. มีความเป็นจีนอย่างมาก จะเป็นกรรมของอย่างไม่มีความเป็นประวัติศาสตร์ที่มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ความเป็นจีนในพรรคไม่ได้มีความสม่ำเสมอในทุกช่วงเวลาของพรรค แต่มีความเปลี่ยนแปลงขึ้นลงตามบริบททางสังคมการเมืองต่างๆ ดังเราจะเห็นได้ว่า ถ้าพคท. มีความเป็นจีนอย่างสูงและแปลกแยกออกจากสังคมนิยมแล้ว ทำไมจึงสามารถดึงดูดปัญญาชนไทยคนสำคัญๆ อย่าง กุหลาบ สายประดิษฐ์ อิศนี พลจันทร จิตร ภูมิศักดิ์ หรือแม้กระทั่ง เสกสรรค์ ประเสริฐกุล ชีรยุทธ บุญมี หรือนักศึกษาในช่วง หลัง 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 นอกจากนี้ยังรวมถึงบทบาทของพรรคในหมู่กรรมกร และที่สำคัญในชนบทที่พรรคสามารถจัดตั้งมวลชนชาวนา และชนชาติส่วนน้อยได้จำนวนมากให้เข้าร่วมปฏิวัติได้จำนวนมากเป็นเวลาหลายสิบปี ทั้งนี้เราอาจกล่าวได้หรือไม่ว่าขบวนการคอมมิวนิสต์ไทยสามารถปรับตัวให้เข้ากับสังคมนิยม และสร้างอิทธิพลต่อสังคมนิยมได้อย่างกว้างขวางในระดับหนึ่ง จนเป็นปัญหาสำคัญที่รัฐบาลต้องมาแก้ไข

ในฐานะ “พรรคการเมืองฝ่ายค้าน” ที่เป็น “พรรคการเมืองของมวลชน” ที่แท้จริงที่สามารถยืนยันหักคอผู้ที่ยาวนานเกือบจะเกือบจะรอบประชาชนชาวไทย ทำให้ชื่อรูปที่ว่าคอมมิวนิสต์แปลกแยกออกจากสังคมนิยม มีความเป็นจีนสูงและประสบความล้มเหลวในการปฏิวัตินั้นออกจะดูไม่สมเหตุสมผลเท่าใดนัก บางทีเราควรเปลี่ยนคำถามเสียใหม่จากเดิมที่เคยถามว่า “ทำไม พคท. จึงล้มเหลว” มาเป็น “ทำไม พคท. จึงยืนยันหักคอผู้ที่ยาวนานได้ถึงเกือบครึ่งศตวรรษ” คำตอบของคำถามนี้อาจจะช่วยให้เราเข้าใจและเติมเต็มหน้าประวัติศาสตร์ของคนชั้นล่างของสังคมและฝ่ายก้าวหน้าไทยที่ต่อต้านรัฐให้ดียิ่งขึ้น

2. วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1. เพื่อศึกษาความเป็นมาของการเคลื่อนไหวคอมมิวนิสต์ในเขตภูพาน
2. เพื่อศึกษาการเคลื่อนไหวและการปรับตัวของขบวนการคอมมิวนิสต์ในเขตภูพาน
3. เพื่อศึกษาผลกระทบของขบวนการคอมมิวนิสต์ที่มีต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นในเขตภูพาน

3. สมมติฐาน

ปัจจัยทางเศรษฐกิจและปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนในท้องถิ่น เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการลุกขึ้นสู้ของขบวนการคอมมิวนิสต์ในเขตเทือกเขาภูพาน แม้ว่าลัทธิคอมมิวนิสต์จะเป็นสากล แต่ในอีกด้านหนึ่งเมื่อขบวนการคอมมิวนิสต์ได้เคลื่อนไหวในท้องถิ่น จึงต้องมีการปรับตัวทั้งทางด้านการอุดมการณ์ ทฤษฎีและการปฏิบัติให้สอดคล้องกับท้องถิ่น อันได้แก่สภาพภูมิศาสตร์ ภาษา วัฒนธรรมและความเชื่อ ในขณะเดียวกันการเคลื่อนไหวของขบวนการคอมมิวนิสต์ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชน จนทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางด้านการเมือง วัฒนธรรม และความสัมพันธ์ทางสังคม

4. ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษาขบวนการคอมมิวนิสต์ในเขตภูพานมีขอบเขตในประเด็นการวิจัยอยู่ที่ประวัติศาสตร์สังคมอันประกอบด้วยด้านการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและวิถีชีวิต โดยมีขอบเขตในเชิงภูมิศาสตร์อยู่ที่เทือกเขาภูพาน ซึ่งถ้าจำแนกตามเขตการเคลื่อนไหวของ พคท. แล้วจะเป็นเขตอีสานเหนือเกือบทั้งหมด (ไม่มีเพียงเขตภูซาง ซึ่งสังกัดคณะกรรมการจังหวัดอุดรธานี) โดยช่วงเวลาที่ทำการศึกษา นั้นคือ ตั้งแต่ พ.ศ. 2504 – 2525 ซึ่งเป็นช่วงที่เรียกว่าสมัยสังคมนิยม 3 ของพคท. ซึ่งเป็นช่วงที่พรรคมีการเคลื่อนไหวด้วยกำลังอาวุธในชนบทอย่างจริงจัง

5. ทบทวนวรรณกรรม

ยังไม่ปรากฏว่ามีงานศึกษาที่เกี่ยวกับขบวนการคอมมิวนิสต์ในเขตเทือกเขาภูพานโดยตรง ส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาขบวนการคอมมิวนิสต์ในภาพรวม โดยอาจแบ่งตามช่วงเวลาได้เป็นสองกลุ่มคือ ขบวนการคอมมิวนิสต์ก่อนพ.ศ. 2500 ซึ่งยังเน้นการเคลื่อนไหวในเมือง กับขบวนการคอมมิวนิสต์หลังพ.ศ. 2500 ซึ่งงานศึกษาส่วนใหญ่จะเน้นในช่วงหลัง 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 จนถึงราว พ.ศ. 2525 โดยงานศึกษาเกี่ยวกับคอมมิวนิสต์ที่น่าสนใจและมีชื่อเสียง มีอยู่สองชิ้นซึ่งเป็นภาษาอังกฤษ คืองานของเกษียร เตชะพีระ กับงานของสมศักดิ์ เจียมธีรสกุล ซึ่งเป็นในกลุ่มแรก โดยงานทั้งสองมีความน่าสนใจในแง่วิธีการศึกษาที่ใช้เอกสารและข้อมูลจากฝ่ายคอมมิวนิสต์ และในแง่ของกรอบแนวคิด ซึ่งจะกล่าวอย่างละเอียดต่อไป

ขบวนการคอมมิวนิสต์ก่อนพ.ศ. 2500

David A. Wilson, "Thailand and Marxist Marxism in Southeast Asia: A Study of Four Countries, Frank N. Trager, ed. (Stanford: Stanford University Press, 1959), pp. 58 – 101.

ข้อเด่นของวิถีสันคือ ลัทธิมาร์กซ์มีอิทธิพลน้อยมากในประเทศไทย ทั้งนี้ก็เนื่องจากสภาพสังคมและเศรษฐกิจไม่เอื้อต่ออุดมการณ์และการเคลื่อนไหวของขบวนการคอมมิวนิสต์ ประเทศไทยเป็นประเทศเอกราชทำให้ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจมีไม่มากนักเหมือนกับประเทศอาณานิคมทั้งหลาย รูปแบบทางการเมืองและการพัฒนาที่มาจากตะวันตกถูกปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสังคมไทย นอกจากนี้แล้วสังคมไทยยังมีลักษณะเป็น "สังคมหลวม"(loosely structured social system) อันเป็นอิทธิพลจากพุทธศาสนาแบบเถรวาท ทำให้คนไทยมีความเป็นปัจเจกสูง ไม่เกิดประเพณีของการรวมกลุ่มทางการเมืองและมีความรับผิดชอบต่อสังคมน้อย อีกทั้งการแบ่งชนชั้นและดำเนินทางชนชั้นก็ยังไม่เกิดขึ้นในสังคมไทย ในด้านเศรษฐกิจ สังคมไทยไม่มีความยากแค้นทางเศรษฐกิจ ที่คนไม่ใช่ปัญหาสำคัญของประเทศ ระบบเศรษฐกิจมีความเปลี่ยนแปลงน้อยมาก ซึ่งจากปัจจัยต่างๆ นี้เองทำให้ความคิดลัทธิมาร์กซ์ไม่เป็นที่แพร่หลายในสังคมไทย โดยลัทธิมาร์กซ์จะแพร่หลายจำกัดอยู่แต่ในหมู่ชาวจีน ซึ่งถ้าไม่ถูกผสมกลมกลืนให้เป็นคนไทย ก็จะถูกกักกันออกจากสังคมไทย ความคิดลัทธิมาร์กซ์ที่เกิดในหมู่ชาวจีนนั้นก็ไม่ได้มีความเกี่ยวข้องกับสังคมไทยเพราะเน้นแต่การปฏิวัติในประเทศจีนเป็นหลัก และนอกจากนี้ลัทธิมาร์กซ์ยังขัดแย้งกับความเชื่อทางพุทธศาสนาของคนไทยและปัญญาชนที่เชื่อเรื่องบุญกรรมและเรื่องของจิตใจ

จากงานเขียนของวิถีสันดังกล่าวค่อนข้างเป็นความคิดที่ลำดามัย เช่น เรื่องโครงสร้างหลวมและข้อเท็จจริงที่ประจักษ์ชัดว่าลัทธิมาร์กซ์ไม่ได้แพร่หลายในหมู่ชาวจีนเท่านั้น แต่ยังแพร่ขยายไปสู่ชาวนาและปัญญาชนไทยอย่างกว้างขวาง

ธงชัย พึ่งกันไทย, "ลัทธิคอมมิวนิสต์ และนโยบายต่อต้านของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2468 – 2500," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521).

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เสนอคล้ายกับวิถีสันที่ว่ากำเนิดของลัทธิและการเคลื่อนไหวคอมมิวนิสต์ในประเทศไทยไม่ได้เกิดจากเงื่อนไขภายในประเทศ เพราะประเทศไทยเป็นประเทศเอกราช จึงไม่มีความรู้สึกต่อต้านชาวต่างชาติ อีกทั้งมีประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวนาชาวจีน และมีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง ไม่มีการกดขี่หรือการกดขี่ทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรง ด้วยปัจจัยดังกล่าวทำให้คนไทย "ขาดความดำเนินหรือมีความตื่นตัวที่จะมีส่วนร่วมทางการเมือง" และที่สำคัญคนไทยมีความจงรักภักดีต่อสถาบันศาสนาและพระมหากษัตริย์อย่างเหนียวแน่น ทำให้สังคมไทยไม่เหมาะแก่การเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์

การเข้ามาของคอมมิวนิสต์เป็นเพราะประเทศไทยถูกใช้เป็นที่ลี้ภัยและฐานปฏิบัติการของขบวนการกู้ชาติและเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ของประเทศใกล้เคียง และมีความพยายามที่จะเผยแพร่ลัทธิ

คอมมิวนิสต์ในประเทศไทยด้วย การเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ในประเทศไทยเริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2468 เริ่มจากขบวนการของชาวจีนและชาวเวียดนาม อันมีวัตถุประสงค์สำคัญในการกู้เอกราชให้แก่ประเทศแม่ของตน โดยที่รัฐบาลไทยก็พยายามปราบปราม เช่น การเนรเทศ หรือการควบคุมหนังสือพิมพ์และโรงเรียนจีน เป็นต้น ทั้งนี้ก็เพราะขบวนการคอมมิวนิสต์มีความพยายามที่จะเคลื่อนไหวในหมู่คนไทย เช่น การแจกใบปลิว และจัดตั้งพรรคคอมมิวนิสต์สยาม และองค์กรต่างๆ อย่าง สมาคมกรรมกรแห่งสยาม และจัดตั้งแนวร่วมจากกลุ่มต่างๆ เช่น ชาวนา หรือทหาร แต่อย่างไรก็ตามการเคลื่อนไหวเหล่านี้มักไม่ประสบผลสำเร็จเท่าไรนัก จนกระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่สองการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ก็เป็นที่ไปอย่างกว้างขวางและรุนแรงมากขึ้น เนื่องมาจากนโยบายของรัฐบาลปรีดี พนมยงค์ ที่มีการยกเลิกกฎหมายป้องกันคอมมิวนิสต์ และรวมถึงนโยบายสนับสนุนกลุ่มชาตินิยมในประเทศอาณานิคมต่างๆ ในอินโดจีน รวมถึงปัจจัยภายนอกอย่าง การสนับสนุนของสหภาพโซเวียต และจีน ถึงในช่วงที่จอมพล ป. พิบูลสงครามกลับขึ้นมาสู่อำนาจอีกครั้งใน พ.ศ. 2492 การเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์จะยังคงอยู่แต่ก็ไม่ค่อยรุนแรงเท่าไฉน และจอมพล ป. ก็ไม่คิดว่าคนไทยส่วนใหญ่จะนิยมคอมมิวนิสต์และคอมมิวนิสต์จะเป็นภัยคุกคามในระยะเวลาดังกล่าวนี้ แต่พอเกิดสงครามเกาหลี ใน พ.ศ. 2493 รัฐบาลไทยได้เผชิญกับปัญหาการเรียกร้องสันติภาพจากฝ่ายคอมมิวนิสต์ทั้งจากภายในและภายนอกประเทศ และรวมถึงปัญหาการพยายามรัฐประหารของกลุ่มต่างๆ ทำให้รัฐบาลทำการปราบปรามคอมมิวนิสต์อย่างจริงจังมากขึ้น ผสมกับแรงสนับสนุนจากสหรัฐอเมริกา และประเทศเสรีตะวันตก ซึ่งโดยสรุปแล้วในช่วง พ.ศ. 2498 – 2500 ปัญหาการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ไม่ได้มีความรุนแรงที่จะสามารถคุกคามและสร้างความเป็นป่วนแก่สังคมและรัฐบาลไทยได้ ซึ่งเป็นเพราะการดำเนินนโยบายของรัฐบาลและการดำเนินนโยบายต่างประเทศที่อิงมหาอำนาจตะวันตกเพื่อสกัดกั้นภัยคอมมิวนิสต์จากต่างประเทศ

Kasian Tejapira, *Commodifying Marxism : The Formation of Modern Thai Radical Culture, 1927 – 1958* (Melbourne : Kyoto University Press and Trans Pacific Press, 2001).

งานเขียนของเกษียรจีนนี้ได้พยายามที่จะมองข้ามกรอบของ “แก่นแท้ของวัฒนธรรมแห่งชาติ” ที่มองว่าคอมมิวนิสต์เป็นสิ่งที่แปลกแยกและอยู่ชายขอบของวัฒนธรรมและสังคมไทย และกรอบที่มองว่าลัทธิมาร์กซ์ – คอมมิวนิสต์เป็นสังคมนิยม งานชิ้นนี้มุ่งที่จะศึกษาว่าลัทธิมาร์กซ์ – คอมมิวนิสต์สามารถสถาปนาที่ทางในสังคมการเมืองไทยได้อย่างไร โดยเกษียรมองว่าลัทธิมาร์กซ์ – คอมมิวนิสต์ที่เข้ามาสู่สังคมไทยเป็นเสมือนสินค้าทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง ดังนั้นในการอธิบายถึงสิ่งดังกล่าวจึงอธิบายด้วยกลไกของตลาดที่ประกอบไปด้วยอุปสงค์ – อุปทาน

เกษียรเริ่มต้นด้วย “คอมมิวนิสต์ถูกจีน: หัวหอกของลัทธิคอมมิวนิสต์สยาม” ซึ่งการเข้ามาของลัทธิมาร์กซ์ – คอมมิวนิสต์ในสยามนั้นมีลักษณะพิเศษที่ไม่ได้ถูกนำเข้ามาโดยปัญญาชนชาวไทยที่ได้รับการศึกษาจากตะวันตก แต่มาจากชาวจีนและชาวเวียดนามอพยพที่มีเป้าหมายในการเคลื่อนไหวในชุมชนของ

ตนเองมากกว่า ในขณะที่เดียวกัน ชนชั้นนำอนุรักษนิยม – นิยมเจ้าแห่งราชวงศ์จักรีซึ่งครอบงำชีวิตทางการเมืองวัฒนธรรมของประเทศนี้ได้วางแนวป้องกันถึงสองชั้นต่อลัทธิมาร์กซ์ – คอมมิวนิสต์ซึ่งเป็นแนวคิดก้าวหน้าจากต่างประเทศ โดยการนิยามความเป็นไทยอย่างอนุรักษนิยมผ่านชาติพันธุ์ – อุดมการณ์ และการช่วงชิงต่อต้านความคิดสังคมนิยมผ่านสังคมนิยมคตินิโรรณของสยาม คือ อุดมการณ์ และพระศรีอริยราชย์ ดังนั้น การที่พวกคอมมิวนิสต์ถูกจีนทิ้งทลายจะต่อสู้และเคลื่อนไหวในสังคมนิยมเมืองไทยได้ พวกเขาเหล่านั้นจะต้องข้ามพ้นความไม่เป็นไทยของคนไปสู่อุบัติความเป็นไทยให้ได้เสียก่อน

ในบทต่อมาเกฮิยร์ได้ชี้ให้เห็นว่า “คอมมิวนิสต์ถูกจีนเปลี่ยนมาเป็นผู้รักชาติไทยได้อย่างไร” โดยเกฮิยร์ได้ชี้ให้เห็นถึงสถาบันต่างๆ ที่ทำให้ถูกจีนเหล่านี้มีความเป็นไทย เช่น ในคุก โรงเรียน โรงงาน สหภาพแรงงาน และหนังสือพิมพ์ โดยจุดเปลี่ยนที่สำคัญคือ สงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งพวกคอมมิวนิสต์ถูกจีนได้ก่อตั้งขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นร่วมกับขบวนการเสรีไทย และจุดนี้เองทำให้ถูกจีนมีจินตภาพทางการเมืองวัฒนธรรมเปรียบเทียบระหว่างการที่ญี่ปุ่นรุกรานจีนกับญี่ปุ่นรุกรานไทยและทำให้พวกเขาสามารถเล่นบทบาททั้งนักชาตินิยมจีนและนักชาตินิยมไทยที่ต่อต้านญี่ปุ่นไปพร้อมๆกัน ซึ่งบทบาทการต่อต้านญี่ปุ่นนี้เองทำให้คอมมิวนิสต์ถูกจีนได้รับการยอมรับทั้งในเชิงชาติพันธุ์ – อุดมการณ์ว่าเป็นผู้รักชาติไทย และได้รับการรับรองในทางกฎหมายในการเมืองระดับชาติ

ในบทที่ 4 และ 5 เกฮิยร์ได้วิเคราะห์ปัจจัยด้านอุปสงค์ที่ทำให้ลัทธิมาร์กซ์ – คอมมิวนิสต์เป็นที่ยอมรับและแพร่หลายไป โดยแบ่งเป็นอุปสงค์พื้นฐาน คือ ผู้อ่านที่มีประสิทธิภาพ แรงจูงใจจากลัทธิคอมมิวนิสต์สากล และแรงผลักดันจากปัญหาความตกต่ำทางเศรษฐกิจสังคม และอุปสงค์ที่เป็นตัวเร่งมีความรุนแรงทางการเมือง และการหมกคความชอบธรรมของอุดมการณ์ทางการเมืองก่อนหน้านี้ที่เคยมีในประเทศไทย กับ ขบวนการมวลชน และนักเขียนปัญญาชนซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการเผยแพร่ลัทธิมาร์กซ์คอมมิวนิสต์

ในบทต่อมาจะเป็นปัจจัยอุปทาน คือ ความขาดแคลนของอุปทานในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง แหล่งที่มาของหนังสือลัทธิมาร์กซ์ อย่างร้านหนังสือ ห้างสมุดและคอลเลกชันส่วนตัว และสถานทูตทั้งสหภาพโซเวียตและสหรัฐอเมริกา ซึ่งจากสิ่งพิมพ์ภาษาต่างประเทศเหล่านี้ เกฮิยร์ได้ชี้ให้เห็นถึงกระบวนการแปล และผลิตซ้ำให้เป็นภาษาไทย

Somsak Jeamteerasakul, “Communist Movement in Thailand,” (Ph.D. Thesis, Monash University, 1993).

งานชิ้นนี้เป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของสมศักดิ์ เจียมธีรสกุลซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นความพยายามที่จะสร้างประวัติศาสตร์ของขบวนการคอมมิวนิสต์โดยอาศัยหลักฐานจากพหุ.เอง ถึงแม้ว่าเขาจะไม่ได้กล่าวเช่นนั้นก็ตาม แต่จากการใช้เอกสารหลักซึ่งก็คือ “ประวัติและบทเรียนของพรรคเรา” ที่เขียนโดยวิรัช ยิ่งถาวรก็แสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะสร้างประวัติศาสตร์คอมมิวนิสต์โดยใช้เอกสารจากภายใน

ที่จะทำให้เห็นภาพและเรื่องราวที่แตกต่างจากงานเขียนประวัติศาสตร์พรรคที่ผ่านๆมาที่มักจะอิงกับเอกสารของรัฐบาล ขบวนการคอมมิวนิสต์ในประเทศไทยของสมศักดิ์เป็นเขียนแบบบรรยายธรรมดาๆ ที่ใช้วิธีการวิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์อย่างเคร่งครัด เช่น การเน้นการวิพากษ์หลักฐาน การตรวจสอบเพื่อหาข้อเท็จจริง ซึ่งดูเหมือนว่าจะเป็นสิ่งธรรมดาๆ แต่จากการค้นคว้าข้อมูลและการใช้เอกสารจากภายในและการสัมภาษณ์ทำให้งานชิ้นนี้เป็นที่น่าสนใจอย่างมาก

ช่วงเวลาในการศึกษาของสมศักดิ์คือ ตั้งแต่การเข้ามาของลัทธิมาร์กซ์ในประเทศไทยโดยชาวจีนและชาวเวียดนาม จนถึง พ.ศ. 2495 ซึ่งแต่ละบทนั้นล้วนชักนำไปด้วยข้อมูลต่างๆที่น่าสนใจ

ในช่วงต้นของวิทยานิพนธ์สมศักดิ์บอกกับเราว่างานชิ้นนี้เพียงเพื่อต้องการที่จะเขียนเรื่องราวที่เรียงตามลำดับเวลาของลัทธิคอมมิวนิสต์ในประเทศไทยในช่วงกลางทศวรรษ 1920 ต้นทศวรรษ 1950 โดยในบทนำ ซึ่งมีเนื้อหาวิพากษ์วิจารณ์มากที่สุด ได้วิพากษ์งานศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับขบวนการคอมมิวนิสต์อย่างค่อนข้างเฉยเมย โดยสมศักดิ์ได้กล่าวว่างานเขียนทางวิชาการที่ผ่านมามักก็คัดกันคอมมิวนิสต์ออกไปจากความเคลื่อนไหวต่างๆ จนทำให้คอมมิวนิสต์เป็นเรื่องชายขอบของสังคมไทย

ในบทแรกสมศักดิ์ได้บรรยายถึงการเข้ามาของลัทธิมาร์กซ์ - เลนินโดยชาวจีนและเวียดนาม ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อปลดปล่อยประเทศตนเองเป็นหลัก ซึ่งต่อมาจะพัฒนามาเป็นองค์กรคอมมิวนิสต์แรก คือ “พรรคคอมมิวนิสต์ทะเลใต้ เป็นสมาชิกพิเศษแห่งสยามและ “คณะคอมมิวนิสต์สยาม” โดยในช่วงแรกนี้พรรคคอมมิวนิสต์ยังเป็นองค์กรเล็กๆ และถูกปราบปรามกวาดล้างอย่างหนักในปลายทศวรรษ 1930 จนพรรคกระจัดกระจายไม่เป็นเอกภาพ อย่างไรก็ตามความสำคัญของช่วงเวลานี้ก็คือ การที่ถูกจีนเพียงไม่กี่คนถูกปลุกกระแวจิตตั้ง ซึ่งในเวลาต่อมาจะกลายเป็นผู้แทนพรรคในทศวรรษ 1960

บทที่ 2 จะกล่าวถึงเค้าโครงการเศรษฐกิจของปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็นการนำเอาระบบสังคมนิยมมาใช้กับประเทศไทย โดยสมศักดิ์ได้โต้แย้งว่าเค้าโครงการนั้นเนื้อแท้ของมัน คือ การบังคับให้รวมหมู่ชาวนา ซึ่งไม่ต่างจากที่สตาลินทำในประเทศสหภาพโซเวียต แต่ถึงกระนั้นก็มีความคิดของปรีดีก็มิได้รับอิทธิพลจากลัทธิมาร์กซ์อย่างสูงแต่ประการใด ซึ่งผลของเค้าโครงการเศรษฐกิจนี้เองที่นำไปสู่กฎหมายป้องกันคอมมิวนิสต์ฉบับแรกอันส่งผลต่อขบวนการคอมมิวนิสต์ในระยะต่อมา

บทที่ 3 จะกล่าวถึงช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ที่กองทัพญี่ปุ่นเข้ามายึดครองประเทศไทย ในช่วงเวลานั้นพวกคอมมิวนิสต์ได้รวมตัวกันอีกครั้งแล้วจัดตั้งกันขึ้นเป็น “พรรคคอมมิวนิสต์ไทย” (พคท.) ซึ่งได้ดำเนินการต่อต้านญี่ปุ่นพร้อมๆ กับที่ปรีดี จัดตั้งขบวนการเสรีไทย สมศักดิ์เสนอไว้อย่างน่าสนใจว่าขบวนการเสรีไทยเป็นการกลับตัวของระบบราชการไทยจากการสนับสนุนญี่ปุ่นมาต่อต้านญี่ปุ่นเพื่อความอยู่รอด โดยชี้ให้เห็นผ่านกิจกรรมและช่วงเวลาที่สำคัญที่ดำเนินการ และในบทนี้สมศักดิ์ยังชี้ให้เห็นว่ามีหลักฐานที่จะยืนยันว่า พคท. ได้มีความสัมพันธ์กับขบวนการเสรีไทยด้วย

บทที่ 4 ได้กล่าวถึงช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองที่กลุ่มปรีดี และเสรีไทยขึ้นมามีอำนาจ จนถึง การเสื่อมอำนาจของปรีดี โดยสมศักดิ์ได้กล่าวในรายละเอียดของการเคลื่อนไหวในช่วงนั้น ซึ่งที่สำคัญก็คือ

การจัดตั้งกรมกร การเคลื่อนไหวก่อนหน้านี้สะท้อนให้เห็นถึงการขยายอิทธิพลของความคิดเหมาเจ้าคงใน ขบวนการ และยังจะเห็นความสัมพันธ์อันดีระหว่างพท. กับรัฐบาลปรีดีในช่วงที่พท. เคลื่อนไหวได้เบ็ดเสร็จ

ในส่วนบทสุดท้ายของวิทยานิพนธ์จะกล่าวถึงการเคลื่อนไหวของขบวนการคอมมิวนิสต์หลังการ รัฐประหาร พ.ศ. 2490 จนถึง พ.ศ. 2495 อันเป็นช่วงที่พท. ไม่สามารถเคลื่อนไหวได้อย่างเบ็ดเสร็จ โดย แบ่งเป็นสามส่วน ก็คือจากความพยายามรัฐประหารซ้อนเพื่อช่วยให้ปริศนาคืบคลานสู่อำนาจ มาสู่แนวทาง ปลุกระดมชาวนาสู่ชนบท การแพร่ขยายของลัทธิมาร์กซ์ในหมู่ปัญญาชนในเมือง และการเคลื่อนไหวสันติภาพ ซึ่งทั้ง 3 เป็นกิจกรรมหลักของพท. ในช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 2490

ขบวนการคอมมิวนิสต์หลัง พ.ศ. 2500

บัญชา สุมา, "การเคลื่อนไหวของพวกคอมมิวนิสต์กับนโยบายป้องกันและปราบปรามของรัฐบาล (พ.ศ. 2500 - 2523)," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528).

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เหมือนเป็นการทำงานต่อจากวิทยานิพนธ์ของธงชัย พึ่งกันไทยเพราะดูจาก ประเด็นและช่วงเวลาแล้วค่อนข้างได้พอดี โดยในช่วง พ.ศ. 2500 – 2523 บัญชาได้แบ่งความเคลื่อนไหวไว้ เป็น 3 ระยะคือ ระยะการเคลื่อนไหวด้วยแนวทางสันติ (พ.ศ. 2500 – 2508) ระยะการเคลื่อนไหวโดยกอง กำลังติดอาวุธ (พ.ศ. 2508 – 2520) และระยะแตกแยกหรือระยะเสื่อม (พ.ศ. 2521 – 2523) โดยตั้งแต่ พ.ศ. 2501 พรรคต้องลงสู่ชนบทเพื่อเคลื่อนไหวด้วย โดยสมาชิกผู้แทนพรรคครั้งที่ 3 เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่มี มติให้ใช้แนวทางปฏิวัติด้วยกำลังอาวุธในชนบท โดยการต่อสู้นี้ได้รับการสนับสนุนจากต่างชาติ และมีการตั้ง กองกำลังอาวุธใน พ.ศ. 2511 และมีการใช้แนวทางป่าละเมาะเมือง โดยในช่วงระยะเสื่อมนั้นมาจากปัญหา ความขัดแย้งในอินโดจีน ความขัดแย้งภายในพรรค การล้อมปราบครั้งใหญ่ของรัฐบาลและ นโยบาย 66/2523 ของรัฐบาล ซึ่งในคอนท้ายบัญชาได้สรุปว่า พท. มีความเป็นจีน คือ "เดินตามแนวความคิด เหมาเจ้าคง หรือแนวทางจีนเป็นหลักใหญ่" "ถึงกับถดถอยแบบมาเลยโดยมิได้ประยุกต์ หรือวิเคราะห์ให้ ให้ เหมาะสมกับสภาพการณ์ของสังคมไทย" ซึ่งทำให้เกิดความแตกแยกทางความคิดระหว่างแนวทางจีนกับ แนวทางรัสเซีย และนำไปสู่การแตกแยกภายในพรรค และยังได้ประเมินว่าการเคลื่อนไหวของ พท. "ประสบความล้มเหลวในการเคลื่อนไหวมากกว่าความสำเร็จ"

บุษบา สีนสมบุรณ์, “ความขัดแย้งทางอุดมการณ์ของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พ.ศ. 2520 – 2522),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิตศึกษาด้านศึกษาศาสตร์ ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524).

บุษบาศึกษาในประเด็นความขัดแย้งทางอุดมการณ์ในพท. โดยกล่าวถึงความเห็นมาของพรรคว่า พท.ได้รับอิทธิพลจากพรรคคอมมิวนิสต์จีน “ทั้งในด้านความคิดและการจัดตั้ง” หรือแม้แต่สหายนำของพรรคที่เป็นจีนมากกว่าจะเป็นไทย โดยความขัดแย้งหลักในพรรคคือ “ความขัดแย้งทางด้านอุดมการณ์ระหว่างแนวทางของสาธารณรัฐประชาชนจีนกับแนวทางของโซเวียต” อันเป็นผลมาจากความขัดแย้งทางสากลของค่ายสังคมนิยมระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียต ความขัดแย้งหลักนี้แสดงออกอย่างเป็นรูปธรรมผ่านการถกเถียงกันในเรื่องการวิเคราะห์สังคมนิยมไทย อันเป็นบ่อเกิดของความขัดแย้งในยุทธศาสตร์ – ยุทธวิธีของพท.

ความขัดแย้งทางอุดมการณ์ในช่วง พ.ศ. 2520 – 2522 ได้ส่งผลกระทบต่ออย่างหนักหน่วงและรุนแรงที่สุดหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ซึ่งโดยสรุปแล้วปัญหาความเป็นจีนของพรรคเป็นปมสำคัญของความขัดแย้ง ที่พท.รับเอาอุดมการณ์มาจากพรรคคอมมิวนิสต์จีนโดยไม่สามารถนำมาปรับให้เหมาะสมกับสังคมไทยได้ และภายในพรรคเองก็ไม่ได้มีความเป็นประชาธิปไตยโดยที่ศูนย์การนำของพรรคมีสมาชิกสายจีนเป็นเสียงข้างมาก ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างสหายนำสายจีน กับนักศึกษานิพนธ์ และแนวร่วม นักศึกษานิพนธ์ที่เข้าไปซึ่งมีความรู้ทางทฤษฎีและความรู้เรื่องราวของโลกภายนอกจริงๆ มากกว่าสหายนำที่เข้าไปเป็นเวลาช้านาน ก็พบว่าพท.ไม่สามารถนำการปฏิวัติไทยได้ ผลกระทบจากความขัดแย้งนี้ทำให้เกิดการตั้งพรรคใหม่คือ พรรคไทยอิสานกู้ชาติ และจากความขัดแย้งสากลและนโยบายต่างประเทศของรัฐบาลเกรียงศักดิ์ทำให้สถานีวิจัยเสียงประชาชนแห่งประเทศไทยต้องปิดตัวลง

ทิพย์พาพร เทศเรียน, “พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยและพรรคคอมมิวนิสต์จีน: ศึกษาความสัมพันธ์ทางอุดมการณ์ในช่วงปี 1969 – 1982,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิตศึกษาด้านศึกษาศาสตร์ระหว่างประเทศ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530).

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ศึกษาถึงความสัมพันธ์ทางอุดมการณ์ระหว่างพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยกับพรรคคอมมิวนิสต์จีน ซึ่งทิพย์พาพรได้เสนอว่าพท.เกิดขึ้นท่ามกลางความขัดแย้งของสถานการณ์สากล และได้รับอิทธิพลแนวคิดสังคมนิยมจากประเทศจีน ทำให้สนใจแค่ในชนบท พรรคจึงมีความคิดที่ต่างหลังมวลชนคั่งเช่นเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ที่พรรคไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้อง ความขัดแย้งระหว่างจีน กับโซเวียตและเวียคนามทำให้พท. ต้องยอมรับทฤษฎีตามโลกของจีน ใน พ.ศ. 2520 ก็ยอมรับว่านอกจากสหรัฐอเมริกาแล้วยังมีสหภาพโซเวียตเป็นศัตรูที่สำคัญอีกด้วย ความเปลี่ยนแปลงอันนี้เป็นผลมาจากกลุ่มผู้นำของพรรคส่วนใหญ่ผ่านการศึกษอบรมจากประเทศจีน และเคยเป็นสมาชิกของพรรค

คอมมิวนิสต์จีน สาขาไทย(พค.ท.) มาก่อน อันเป็น"ความสัมพันธ์ที่ยังรากลึกไปถึงตัวบุคคลที่กุมการนำของพรรค" มีส่วนอย่างมากในการผลักดันการตีความอุดมการณ์ใหม่นี้ ผลกระทบของการยอมรับทฤษฎีตามโลกนี้คือ พคท. ขาดพลังและการสนับสนุนในประเทศเพื่อนบ้าน และนักศึกษา ปัญญาชน และผู้ปฏิบัติงานระดับล่างก็ไม่พอใจกับการเปลี่ยนแปลงอุดมการณ์ดังกล่าว

ปรากฏการณ์นี้ชี้ให้เห็นว่าพคท.เป็นพรรคที่ขาดความเป็นอิสระ ไม่มีความเป็นตัวของตัวเองและเป็นพรรคที่ยึดถือแนวทางของจีนมาโดยตลอด จนทำให้พคท. ที่ก่อตั้งมาแล้วถึง 40 ปีจึงทำการปฏิวัติไม่สำเร็จ

ซำรงค์ ชินทวิญญู, "ความล้มเหลวในการปฏิวัติของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536).

ซำรงค์ พยายามหาคำตอบของความล้มเหลวในการปฏิวัติของพคท. และวิเคราะห์เอาไว้ว่ามีมูลเหตุหลายประการคือ ในด้านทฤษฎี ลัทธิมาร์กซ์ไม่เหมาะสมกับสังคมไทย เพราะประเทศไทยเป็นประเทศอุดมสมบูรณ์ ประชาชนไม่อดอยาก ความเป็นมาของพรรคเองที่มีความผูกพันกับจีนมาทั้งในด้านยุทธศาสตร์ ป่าล้อมเมือง การรบบแบบกองโจร ความมีวินัยเด็ดเดี่ยวของพรรค และการวิเคราะห์สังคมไทยที่ล้วนแต่เอามาจากจีน ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างระหว่างสหายนากับนักศึกษานักปัญญาชนและผู้ปฏิบัติงานระดับล่าง ในขณะที่ความขัดแย้งทางสากลที่ส่งผลกระทบต่อพรรคหลังพิงและการสนับสนุนการปฏิวัติ และนโยบายของรัฐบาลเองที่เปลี่ยนจากการเน้นการทหาร มาสู่ การเมืองนำการทหารก็เป็นตัวเบียดให้ออกให้พวกที่ขัดแย้งกับพรรคออกจากป่าได้ และสาเหตุสุดท้ายคือ ลักษณะเฉพาะของสังคมไทยที่ผูกพันกับขนบธรรมเนียมประเพณีมาเป็นเวลาช้านานและ ประชาชนมีความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ และมีความศรัทธาคือพุทธศาสนาอย่างสูงทำให้พคท. ซึ่งเป็นพรรคที่ต่อต้านสถาบันทั้งสองไม่ประสบความสำเร็จ

6. วิธีการศึกษา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้วิธีการศึกษาคามระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ ที่เริ่มต้นจากการค้นคว้ารวบรวมข้อมูลหลักฐานที่กระจัดกระจาย แล้วจึงนำข้อมูลเหล่านั้นมาวิพากษ์เพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ จากนั้นจึงนำมาเรียบเรียงเรื่องราวความกรอบที่วางไว้ในวัตถุประสงค์และสมมติฐานการศึกษา

อนึ่งในการสร้างเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ กระบวนการวิพากษ์หลักฐานเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์เป็นกระบวนการที่มีความสำคัญ สำหรับกรณีประวัติศาสตร์ของขบวนการคอมมิวนิสต์ ซึ่งเป็นขบวนการใต้ดินที่ผิดกฎหมาย องค์การจึงมีลักษณะปิดลับอยู่สูง นอกจากนี้ทั้งในบริบททางการเมืองในระดับประเทศและระดับสากล ขบวนการคอมมิวนิสต์กับรัฐบาลฝ่ายโลกเสรีเป็นปฏิปักษ์กันโดยพื้นฐานทางอุดมการณ์ ดังนั้นอาจตั้งข้อสังเกตต่อหลักฐานในกรณีนี้ได้ว่า ข้อมูลหลักฐานที่น่าเชื่อถือเกี่ยวกับคอมมิวนิสต์ค่อนข้างที่จะหายากและมีความปกปิดอย่างสูง (เช่น กรณีเอกสารภายในขบวนการ

มักจะมีนามแฝง และการไม่ระบุชื่อที่ตรงไปตรงมา ไม่ว่าจะป็นชื่อสถานที่และตัวบุคคล) ข้อมูลหลักฐานที่มีอยู่ก็ยังมี “อคติ” ทางการเมืองอย่างชัดเจน

เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาด้านนี้การวิพากษ์หลักฐานเพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ที่ถูกต้องมากที่สุด จึงต้องมีการตรวจสอบข้อสนเทศต่างๆ จากต่างแหล่งที่มาที่เป็นอิสระต่อกัน กล่าวอีกนัยหนึ่งคือการตรวจสอบไขว้กันระหว่างข้อมูลจากฝ่ายคอมมิวนิสต์กับฝ่ายรัฐบาล (หรือฝ่ายต่อต้านคอมมิวนิสต์) แต่แน่นอนว่า การทำเช่นนั้นทำได้เพียงบางข้อสนเทศเท่านั้น เพราะสิ่งที่กล่าวมาแล้วถึงข้อจำกัดของปริมาณข้อมูลและการบิดเบือน ดังนั้นจึงมีข้อมูลจำนวนมากที่เป็นข้อสนเทศจากฝ่ายเดียว ดังนั้นการจะวิพากษ์ให้ได้ข้อเท็จจริงจึงต้องใช้วิธีการอื่นด้วย ได้แก่การตระหนักไว้ใน “อคติ” ของตัวหลักฐาน ที่ต้องเปิดเผยหรือให้เห็นลักษณะที่มาของตัวหลักฐานว่าผู้ใดเป็นคน “เล่า” เรื่องราวนั้น และเล่าด้วยวัตถุประสงค์อะไร เช่นเป็นเอกสารโฆษณาชวนเชื่อ เอกสารภายใน หรือเป็นการระลึกความทรงจำ เป็นต้น กับอีกวิธีการหนึ่งคือการวิเคราะห์เปรียบเทียบกับบริบท ซึ่งสืบเนื่องจากข้างต้นว่าข้อสนเทศที่ถูกเล่าออกมานั้นสอดคล้องหรือขัดแย้งกับบริบททางประวัติศาสตร์โดยรวม จากวิธีการเหล่านี้จะทำให้ได้ข้อสนเทศที่มีความน่าเชื่อถือและใกล้เคียง “ความจริง” มากที่สุด

7. หลักฐานสำคัญที่ใช้ในการศึกษา

หลักฐานที่ใช้ในการศึกษามีทั้งที่เป็นเอกสารที่เป็นลายลักษณ์อักษรกับการสัมภาษณ์ซึ่งอาจจำแนกได้เป็น 4 กลุ่มได้ดังนี้

1. เอกสารของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย

แหล่งเก็บเอกสารชุดนี้ที่สำคัญในประเทศไทยคือ หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งเก็บเอกสารต่าง ๆ ของพรรคซึ่งส่วนมากจะเป็นช่วงหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 โดยอาจจำแนกลงไปได้อีกเป็น 3 ประเภทคือ

- เอกสารประเภทประวัติพรรคและเอกสารคึกคอกภายใน
- หนังสือพิมพ์และวารสารปฏิวัติ ของพรรค.
- บทวิทยุเสียงประชาชนแห่งประเทศไทย

2. เอกสารของทางราชการและงานเขียนต่อต้านคอมมิวนิสต์

เอกสารของทางราชการเกี่ยวกับคอมมิวนิสต์หลัง พ.ศ. 2500 มีให้บริการที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรุงเทพฯ จำนวนไม่มากนัก แต่อย่างไรก็ตามก็มีเอกสารจำนวนหนึ่งขององค์การบริหารวิเทศกิจแห่งสหรัฐอเมริกา หรือยูซอม (USOM – United State Operation Mission) ที่เป็นหน่วยงานที่สนับสนุนงานด้านการพัฒนาและความมั่นคงของไทย ซึ่งได้มีการทำวิจัยและรวบรวมข้อมูลภาคสนามในพื้นที่ภาคอีสาน โดยเฉพาะในเขตที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ ซึ่งตรงจุดนี้ทำให้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนและการเคลื่อนไหวของขบวนการคอมมิวนิสต์เขตกุพานในช่วงแรกๆ

ส่วนงานเขียนต่อต้านคอมมิวนิสต์ มีทั้งที่ออกโดยทางราชการเอง เช่น หนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าหน้าที่ที่เสียชีวิตขณะปฏิบัติราชการ และหนังสือแจกต่าง ๆ ที่มีเนื้อหาต่อต้านคอมมิวนิสต์ ซึ่งก็มีข้อมูลบางอย่างที่สามารถนำมาเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาได้ ส่วนที่พิมพ์โดยเอกชน นั้นมีมากในช่วงหลัง 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เป็นต้นมา

3. ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้ใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ที่เข้าร่วมหรือมีส่วนเกี่ยวข้องกับขบวนการคอมมิวนิสต์ในเขตภูพานจำนวนหนึ่ง ทั้งจากการลงภาคสนามของตัวผู้เขียนวิทยานิพนธ์เองและการสัมภาษณ์ของบุคคลอื่น โดยข้อมูลจากภาคสนามและการสัมภาษณ์เป็นแหล่งข้อมูลที่น่าสนใจ เพราะเป็นส่วนเติมเต็มข้อมูลหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร ทั้งยังทำให้เราทราบถึงเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและประสบการณ์ของผู้เข้าร่วมขบวนการ

การสัมภาษณ์บุคคลของผู้เขียนวิทยานิพนธ์ใช้วิธีการสัมภาษณ์ในลักษณะไม่เป็นทางการ แต่มีโครงสร้างของคำถาม กล่าวคือ มีการกำหนดโครงสร้างและคำถามหลักไว้ก่อนล่วงหน้า โดยจะเริ่มต้นตามจากประสบการณ์ สภาพชีวิตและความเป็นอยู่ก่อนเข้าป่า สาเหตุและแรงจูงใจของการตัดสินใจเข้าร่วมขบวนการ สภาพการดำรงชีวิตในเขตป่าเขา ภาระหน้าที่และการงานด้านต่างๆ ที่ผู้ให้สัมภาษณ์มีประสบการณ์ตรง รวมถึงประสบการณ์ต่างๆ ที่พบเห็นและมีส่วนเกี่ยวข้อง

4. ข่าวหนังสือพิมพ์ และบทความวิเคราะห์ข่าว

เอกสารประเภทนี้จะให้ข้อมูลเหตุการณ์สำคัญของภูพาน ซึ่งส่วนมากจะเป็นเรื่องการสู้รบ และความเคลื่อนไหวของ พทท. ที่สำคัญๆ โดยเฉพาะนิศยสารรายสัปดาห์ในช่วงทศวรรษ 2520 ซึ่งให้ความสำคัญกับข่าวความเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์มากขึ้น รวมถึงการมีบทบาทเป็นเวทีวิพากษ์วิจารณ์ขบวนการคอมมิวนิสต์ด้วย

5. งานเขียนประเภทบันทึกความทรงจำของสหายเก่า

ในระยะไม่กี่ปีที่ผ่านมาเกิดกระแสการตีพิมพ์งานประเภทนี้ออกมาจำนวนมาก ทั้งประเภทงานเขียนของตัวบุคคลและการรวบรวมข้อเขียนรำลึกความทรงจำของสหายเก่าของ พทท. ความวาระต่างๆ ซึ่งถึงแม้จะยังไม่ม้งานเขียนประเภทบันทึกความทรงจำของสหายเก่าในเขตงานทางภูพานโดยตรง นอกจากบันทึกของอุตม สีสุวรรณ เรื่อง *คู่สมรมัญญิกูพาน* ซึ่งเป็นสหายนำของอีสานเหนือ และบันทึกของดงวัฒนา หรือชวลิต ทับขวา เรื่อง *จากเสรีไทยสายอีสานถึงพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย* แต่งานเหล่านั้นบางส่วนก็ทำให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์และใช้ในงานชิ้นนี้ได้